

WOJCIECH KLIMSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
Wydział Społeczno-Ekonomiczny
e-mail: w.klimski@uksw.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-2337-0691>
<https://doi.org/10.14746/h.2023.4.3>

Wiara narodu i religijność w czasach zarazy – o przekształceniach pobożności Polaków

*The nation's faith and religiosity in times of plague –
about the transformation of Poles' religiosity*

Abstract. *The subject of the article is the transformation of Poles' religiousness. They were analysed along two dimensions: nationwide religiousness and the religious dimension of the COVID-19 pandemic. These are two spheres that (in Polish conditions) have a particular chance to activate religiousness. Catholicism is firmly rooted in the nation's faith, and the plague was the threat that has so far driven individuals towards religion. Transformations in these two spheres are strong indicators of transformations in piety. The research method used is analysing existing research (desk research). The inference carried out showed that Catholicism is fading in these two dimensions. Among the reasons cited for this process, the article points to Poland's developing social and cultural pluralism, and clergy sex scandals, among others.*

Keywords: *religiousness of Poles, social change, nation's faith, COVID-19 pandemic*

Tematem artykułu są przemiany religijności Polaków. Ich trajektorie prześledzę, koncentrując się na tych parametrach pobożności, które podejmowali w skali masowej i jednocześnie były mocno zakotwiczone w świadomości wielu pokoleń. W literaturze przedmiotu funkcjonują one pod pojęciem wiary narodu. Natomiast drugą perspektywą, wykorzystaną tu do uchwycenia natury tych przekształceń, a także roli religii w życiu Polaków, jest doświadczenie pandemii COVID-19. Te dwa wymiary stanowią wskaźniki charakteryzujące przemiany i kondycję pobożności. Zostaną tu wykorzystane najnowsze dane zastane (*desk research*).

1. Wiara narodu

W polskich badaniach nad funkcjonowaniem religii w społeczeństwie znane jest analityczne rozróżnienie (autorstwa Władysława Piwowarskiego) na: wiarę narodu (religijność ogólnonarodową, religijność narodu) i religijność codzienną. Pierwsza przejawia się w: deklaracjach przynależności do wyznania katolickiego, ogólnym wyznaniu wiary, masowym podejmowaniu praktyk religijnych, wspieraniu działań Kościoła oraz obecności rytuałów i symboli religijnych w życiu publicznym. Natomiast religijność codzienna wyraża się w stosunku do poszczególnych treści wiary i norm moralnych oraz indywidualnych praktykach religijnych (np. modlitwa prywatna). Ta druga sfera od długiego czasu podlega prywatyzacji, jest zdominowana przez selektywne traktowanie właściwych jej wymiarów. Aktualizuje się w codzienności jednostki, będąc postrzeganą jako cecha prywatna¹. Ona nie będzie przedmiotem mojego zainteresowania. Polacy przede wszystkim wyrażali swą tożsamość religijną przez parametry konstytuujące wiarę narodu. Tu skoncentrujemy się na jej wymiarach: przynależności do katolicyzmu oraz wierze i praktykach religijnych. Są one dobrze zdiagnozowane w polskich badaniach empirycznych.

Religijność narodu była kształtowana poprzez wydarzenia historyczne (rozbiory, II wojna światowa i czas PRL-u), w których Kościół katolicki współtworzył opozycję moralną². Był zaangażowany w organizowanie pomocy materialnej, infrastrukturalnej i duchowej. Zabezpieczał trwanie i międzypokoleniowy przekaz wartości narodowych i religijnych. Deklarowana przynależność do katolicyzmu, masowe praktyki religijne oraz symbole religijne integrowały Polaków przeciwstawiających się władzy, podtrzymywały tożsamość narodową, budowały poczucie wspólnoty i wyrażały niechęć wobec rządzących. Kościół stał się reprezentantem dysydentów, obrońcą polskości, bojownikiem o wolność i prawa podstawowe³. Dodatkowo duże znaczenie dla utrzymywania się wiary narodu miały pielgrzymki Jana Pawła II, który wciąż pozostaje jednym z deklarowanych bohaterów narodowych Polaków⁴.

Ukształtowana w ten sposób religijność narodu mocno zagnieżdżyła się w świadomości zbiorowej. Splatała wątki religijne, patriotyczne, kulturowe i polityczne. Była wyrazem przynależności do określonej wspólnoty narodowej i religijnej. Łączyła głównie z polskością, była udziałem w dobru wspólnym, ale również

¹ W. Piwowarski, *Przemiany religijności społeczeństwa polskiego w tworzącej się demokracji*, „Ethos” 1992, nr 2–3, s. 68.

² M. Grabowska, *Kościół w Polsce – punkt zwrotny*, „Więź” 1990, nr 5–6, s. 29; J. Majka, *Historyczno-kulturowe uwarunkowania katolicyzmu polskiego*, w: *Socjologia religii. Wybór tekstów*, red. F. Adamski, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1984, s. 252.

³ I. Krzemiński, *Solidarność. Projekt polskiej demokracji*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1997, ss. 164, 198–199; E. Wnuk-Lipiński, *Meandry formowania się społeczeństwa obywatelskiego w Europie Środkowej i Wschodniej*, „Chrześcijaństwo–Świat–Polityka” 2007, nr 1, ss. 7–25.

⁴ K. Uklańska, *Życie po życiu. Studium socjologiczne pośmiertnych ról Jana Pawła II*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2018, ss. 146–178.

wyrażała osobistą wiarę jednostki i budowała jej relacje z Bogiem. Nie funkcjonowała jedynie w sposób instrumentalny i mechaniczny, jako odziedziczony kapitał kulturowy⁵. Więcej, myślenie w kategoriach nawrócenia, pogłębiania pobożności zakładało realizację tej formy religijności. Dziś jej status się zmienia, co pokażą poniższe dane empiryczne.

W latach 2000–2017 odsetek należących do wyznania katolickiego Polaków spadł z poziomu 95,7% do 93,7%⁶. W latach 1988–2017 w populacji studentów spadł on z poziomu 88,3% do 84,5%⁷, a wśród uczniów szkół średnich z 95,2% do 84,6%⁸. Według badań ogólnopolskich (z lat 2005–2020) deklaracje głębokiej wiary spadły z poziomu 12% do 8%, deklaracje wiary z 84,3% do 83%, a deklaracje niewiary wzrosły z 3,6% do 9%⁹. Wśród studentów (w latach 1988–2017) odsetek głęboko wierzących spadł z poziomu 18% do 11,7%, a wierzących z 56,3% do 47,7%. Jednocześnie upowszechniały się deklaracje obojętności religijnej (z 4,3% do 12%) i niewiary (4,6% do 10,2%)¹⁰. W zbiorowości uczniów szkół średnich zachodziły podobne procesy. Spadła powszechność autodeklaracji „jestem głęboko wierzący” (z 17,6% do 7,5%) i „wierzący” (z 64,7% do 46,4%). Wzrosły odsetki obojętności religijnej (z 1,6% do 13,2%) i niewiary (z 1,3% do 8,8%)¹¹.

Zanik religijności pokazuje także kondycja praktyk religijnych. Według badań ogólnopolskich z lat 2005–2020 odsetek praktykujących systematycznie spadał z poziomu 57,7% do 47%, praktykujących nieregularnie wzrósł z 33,4% do 38%, a niepraktykujących z 8,9% do 15%¹². W latach 1988–2017 zmniejszyła się kategoria studentów praktykujących systematycznie (z 52,9% do 30,2%) i wzrosła kohorta praktykujących niesystematycznie (z 22,3% do 26,1%), praktykujących rzadko (z 12,3% do 19,8%) oraz niepraktykujących (11,1% do 13,4%)¹³. Większa rezygnacja z praktyk jest widoczna w kohorcie uczniów szkół średnich. Odsetek praktykujących systematycznie spadł z poziomu 48% do 25,3%, praktykujących

⁵ J. Mariański, *Religijność w procesie przemian*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1991, s. 12.

⁶ P. Ciecieląg, *Wyznania religijne w Polsce w latach 2015–2018*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2019, s. 82

⁷ S.H. Zaręba, M. Zarzecki, *Homo consumens, homo eligens, homo creator – procesy fragmentacji życia religijnego w zbiorowości młodzieży akademickiej*, w: *Między konstrukcją a dekonstrukcją uniwersum znaczeń. Badania religijności młodzieży akademickiej w latach 1988–1998–2005–2017*, red. S.H. Zaręba, M. Zarzecki, Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, Warszawa 2018, s. 16.

⁸ J. Mariański, *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1998–1998–2005–2017*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018, s. 43.

⁹ M. Bożewicz, *Religijność Polaków w ostatnich 20 latach*, „CBOS. Komunikat z Badań” 2020, nr 63, s. 2.

¹⁰ S.H. Zaręba, M. Zarzecki, *Homo consumens, homo eligens, homo creator...*, s. 17.

¹¹ J. Mariański, *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich...*, s. 59.

¹² M. Bożewicz, *Religijność Polaków w ostatnich 20 latach...*, s. 3.

¹³ S.H. Zaręba, M. Zarzecki, *Homo consumens, homo eligens, homo creator...*, s. 17.

niesystematycznie z 38,3% do 27,1%. Wzrósł odsetek praktykujących rzadko (z 9,1% do 26,1%) i niepraktykujących (z 3,9% do 12,4%)¹⁴.

Powyższe spadki potwierdza także ogólnopolski wskaźnik *dominantes*, określający poziom udziału wiernych w zwykłej niedzielnej mszy św. W latach 2000–2019 spadł z poziomu 47,5% do 36,9%¹⁵. Podobnych informacji dostarczają bardziej szczegółowe wypowiedzi studentów. Według nich (w latach 1988–2017) stracił na popularności coniedzielny udział we mszy św. (z 41,4% do 17,3%), a zyskał udział tylko w wielkie święta (z 8% do 19,8%), tylko z okazji ślubu, pogrzebu (z 5,7% do 11,5%) i deklaracje całkowitego braku udziału (7,1% do 11,2%)¹⁶. W populacji uczniów szkół średnich stracił na popularności udział w każdą niedzielę we mszy św. (z 34,3% do 19%), prawie w każdą niedzielę (z 36,4% do 22,1%). Zyskał udział tylko w wielkie święta (7,1% do 19,9%), tylko z okazji, ślubu, pogrzebu (1,6% do 12,5%) i deklaracje nieuczestniczenia we mszy św. (z 3,1% do 9,2%)¹⁷.

Powyższe dane pokazują, że religijność narodu jest nadal wyraźną cechą Polaków, ale pewne jej wymiary mają różny stopień żywotności. Popularne są deklaracje przynależności do wyznania katolickiego i deklaracje wiary, choć wyraźnie naznacza je utrata popularności. Praktyki religijne są jeszcze rzadziej podejmowane i spada także częstość ich realizacji. Te zmiany dotyczą zarówno środowiska dorosłych, jak i młodzieży. Niemniej w kohorcie tych ostatnich są bardziej intensywne, szczególnie wśród uczniów szkół średnich. Są to procesy, w których z pokolenia na pokolenie (międzygeneracyjne) i w miarę wchodzenia w dorosłość (wewnątrzgeneracyjne) spada poziom wiary i praktyk religijnych, a rośnie niewiara i niepraktykowanie¹⁸.

Zanikanie wiary narodu to wiodący trend przemian. Należy go ocenić jako zaawansowany i dotyczący najtrwalszych parametrów pobożności Polaków. Szczególnie, jeżeli weźmie się pod uwagę to, że przez wiele dekad ta religijność współtworzyła kulturę oraz tożsamość narodową, była zasadniczym sposobem (wzorem) kontaktowania się z Bogiem, odstępstwo od wielu jej wymiarów objęte było sankcją grzechu ciężkiego, a do niedawna podkreślano jej żywotność i transmisję w socjalizacji¹⁹. Jeżeli ta tendencja przemian się utrzyma, to najprawdopodobniej przyszłe pokolenia będą przede wszystkim reprezentowały religijność

¹⁴ J. Mariański, *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich...*, s. 137.

¹⁵ W. Sadłoń, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia. Dane za rok 2020*, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, Warszawa 2021 s. 22.

¹⁶ S.H. Zaręba, *Uczestnictwo w kulcie jako kanał komunikacji z sacrum w projekcie płynnej nowoczesności*, w: *Między konstrukcją a dekonstrukcją uniwersum znaczeń. Badania religijności młodzieży akademickiej w latach 1988–1998–2005–2017*, red. S.H. Zaręba, M. Zarzecki, Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, Warszawa 2018, s. 147.

¹⁷ J. Mariański, *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich...*, s. 141.

¹⁸ M. Grabowska, *Polski pejzaż religijny – z dalekiego planu*, „CBOS. Komunikat z Badań” 2022, nr 89, s. 3.

¹⁹ I. Borowik, *Procesy instytucjonalizacji i prywatyzacji w powojennej Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1997, s. 71.

o mocno selektywnej strukturze i pobożność wysoce zindywidualizowaną. Będą im towarzyszyć liczne kohorty obojętnych religijnie i niewierzących. Wiele wskazuje, że te postawy zdominują przyszły pejzaż polskiej religijności.

2. Religijność w czasach zarazy

Inny typ przeżyć, szczególnie odnoszący jednostki ku religii, to doświadczenie zagrożenia, cierpienia, a przede wszystkim śmierci. Objąśnienie tych doznań to zasadnicze zadanie religii²⁰. Ta dobrze znana i przez wielu opisywana w literaturze teza²¹ miała szansę na realizację w czasie pandemii COVID-19. Zaraza kumulowała i wywoływała liczne negatywne doświadczenia ze śmiertelnymi włącznie. Przyjrzyjmy się, jak w tych niestandardowych, nieoswojonych warunkach funkcjonował tak mocno zakotwiczony w mentalności Polaków katolicyzm. Interesuje nas, czy w tym czasie był on źródłem nadziei, pociechy, interpretacji pandemicznego doświadczenia.

Badania zrealizowane w 2020 roku wśród studentów polskich uczelni pokazały, że zdecydowana większość respondentów postrzegała epidemię jako doświadczenie typowo biologiczne, niemające żadnego wymiaru religijnego. Odpowiedziało w ten sposób 77,3% zapytanych studentów. Przeciwnego zdania było 8% respondentów, 14,7% nie umiało zająć stanowiska w tej sprawie. Opinię, że zaraza była karą za grzechy, a Bóg przez nią wzywał ludzi do nawrócenia podzieliło 5,2% studentów, nie podzielało jej 82,2%, 12,6% nie potrafiło udzielić jednoznacznej odpowiedzi. Większość badanych także nie zgodziła się z oceną, że doświadczenie pandemii pogłębiło ich relacje z Bogiem (64,1%). Do ich rozwinięcia przyznało się 15,1% studentów. Niemal co piąty (18%) stwierdził, że w czasie pandemii na nowo odkrył wartość wyznawanej religii, 82% było przeciwnego zdania²². W badaniach zrealizowanych w 2021 roku wśród mieszkańców Warszawy pytano o zmiany w religijności pod wpływem pandemii. Do częstszego podejmowania modlitwy prywatnej przyznało się 22,5% badanych, przeciwnego zdania było 66,6%. Treści religijnych częściej poszukiwano w Internecie (24,1%). Przeciwnego zdania było 66,8% zapytanych. Do wspierania modlitwą osoby będące w trudnej sytuacji życiowej przyznało się 39,4% pytanych, 53,4% nie udzielało takiego wsparcia. Ponad połowa (54,1%) nie podejmowała częściej rozmów na tematy religijne w rodzinie. Takie rozmowy pod wpływem doświadczenia pandemii zaczęło prowadzić 32,9%

²⁰ F. König, H. Waldenfels, *Leksykon religii*, Verbinum, Warszawa 1997, s. 285.

²¹ Przywołajmy tu tylko: B. Malinowski, *Dziela. Magia, nauka i religia*, t. 7, PWN, Warszawa 1990, s. 406; J.M. Yinger, *Religion, Society and the Individual. An Introduction to the Sociology of Religion*, Mcmillan, New York 1960, s. 9; P.L. Berger, *Święty baldachim. Elementy socjologicznej teorii religii*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 1997, s. 122.

²² S.H. Zaręba, J. Mariański, *Religia jako wartość w czasie pandemii. Analizy socjologiczne*, „Journal of Modern Science” 2021, t. 1(46), ss. 13–40.

badanych. Do refleksji nad życiem swoim i swoich bliskich w perspektywie wiary przyznało się 30,8%, przeciwnego zdania było 53,9% badanych. Większość badanych mieszkańców Warszawy (54,1%) stwierdziła, że w czasie pandemii nie brakowało im osobistego udziału we mszy św., 34,2% doświadczało tego braku, a co dziesiąty (11,7%) nie potrafił odpowiedzieć. Podobnie wyglądał rozkład odpowiedzi dotyczący odczuć związanych z nieobecnością na nabożeństwach okolicznościowych (droga krzyżowa, nabożeństwo majowe, różańcowe). Nieobecność jako brak odczuwało 18,1%, nie podzielało tych doznań 68,4% zapytanych, 13,5% nie potrafiło odpowiedzieć na to pytanie²³.

Według badań ogólnopolskich z maja i czerwca 2020 roku, zrealizowanych niemal zaraz po zniesieniu najostrzejszych pandemicznych obostrzeń w zakresie kultu religijnego, 75% Polaków przyznało, że ich zaangażowanie religijne nie uległo zmianie w okresie społecznej kwarantanny. Co dziesiąty ocenił, że mniej czasu poświęca na modlitwę i inne praktyki religijne, a 12% było przeciwnego zdania²⁴. We wrześniu tego samego roku przeprowadzono kolejne badanie ogólnopolskie. Wówczas od czterech miesięcy obowiązywało noszenie maseczek w kościele i zachowywanie dystansu. Zapytano ankietowanych, czy ich aktywność religijna była taka sama, jak w okresie największych (kwietniowych) ograniczeń. Ponad połowa pytanym (56%) stwierdziła, że poświęcała tyle samo czasu na modlitwę i inne praktyki religijne, 23% przyznało, że w ogóle nie podejmowało praktyk religijnych, 13% poświęcało na nie mniej czasu, a 6% bardziej się w nie angażowało²⁵.

W tym samym wrześniowym badaniu respondenci odpowiedzieli także na pytanie, czy ich zaangażowanie religijne jest obecnie takie samo jak przed pandemią koronawirusa. Zdecydowana większość (61%) oceniła, że tyle samo czasu poświęca na modlitwę i inne praktyki religijne, 11% mniej czasu poświęcało na nie, 4% więcej, a 22% w ogóle nie uczestniczyło w tych praktykach. Po zniesieniu ograniczeń liczby osób w kościele, 40% w ogóle nie uczestniczyło we mszach św. i w nabożeństwach w kościele, 31% pytanym uczestniczyło w nich raz w tygodniu, 12% raz/dwa razy w miesiącu, 13% rzadziej, 4% kilka razy w tygodniu²⁶.

Według badań ogólnopolskich z 2022 roku (po zakończeniu pandemii i zniesieniu wszelkich ograniczeń) odsetek osób, które uczestniczyły (kierując się wewnętrzną potrzebą) we mszy św. i nabożeństwach co najmniej raz w tygodniu i częściej wyniósł 37% badanych. W 2020 liczył on 46%, a w 2019 roku 49%.

²³ W. Klimski, *Religijność w czasach zarazy covid-19*, w: *Między światem realnym a wirtualnym. Mieszkańcy Warszawy w czasie pandemii*, red. S.H. Zaręba; J. Wróblewska-Skrzek, Rys, Poznań 2021, s. 93–109.

²⁴ M. Bożewicz, *Wpływ pandemii na religijność Polaków*, „CBOS. Komunikat z Badań” 2020, nr 74, s. 2.

²⁵ M. Bożewicz, *Religijność Polaków w warunkach pandemii*, „CBOS. Komunikat z Badań” 2020, nr 137, s. 2.

²⁶ *Ibidem*, ss. 5, 7.

Jednocześnie wzrosły odsetki osób, które chodziły do kościoła rzadziej niż 1–2 razy w roku (z poziomu 9% do 15%) i nigdy nie uczęszczały (z 10% do 15%)²⁷.

Powyższe wyniki badań pokazują, że pandemia nie była doświadczeniem, które pogłębiło religijność respondentów. Nawet nie stało się to w jej pierwszej fazie, kiedy zaraza była nowym przeżyciem, a obawy i lęki największe. Raczej wywołała zwątpienie wobec wiary. Pokazały to wszystkie przywołane tu badania. Natomiast te zrealizowane po pandemii wskazały na spadek pobożności Polaków. Dyspensy i ułatwienia udzielane przez biskupów na czas zarazy przyspieszyły proces odchodzenia od religii. Teza o kierowaniu się ku *sacrum* w sytuacjach granicznych i niebezpiecznych nie znalazła empirycznego potwierdzenia wśród Polaków. Ich myślenie o pandemii było pozbawione spojrzenia na życiowe wydarzenia przez pryzmat religii. Ugruntowane w teologii katolickiej stanowisko (lansowane w socjalizacji religijnej i w opisach popularnych maryjnych objawień), zgodnie z którym Bóg jest Panem historii, działającym w życiu człowieka (wzywającym go do nawrócenia) poprzez różne wydarzenia, nie było podzielane przez badanych. To już ujawniły pierwsze badania zrealizowane w czasie pierwszej fali pandemii. Myślenie religijne zostało wyparte przez argumenty naukowe. Ich powszechność i obowiązywalność w społeczeństwie została wzmocniona w pandemii. Od jej początku, jak i przez cały okres trwania, lekarze oraz wirusolodzy udzielali licznych wywiadów, w których naukowo interpretowali doświadczenia związane z zarazą. Umacniali myślenie w kategoriach empirycznych, usuwając negatywne przeżycia. Czas pandemii stał się (kolejnym) triumfem medycyny i lekarzy nad doktryną religijną, teologią i klerem.

Zakończenie

Przedstawione wyniki pokazują, że religijność katolicka zanika w polskim społeczeństwie. Jest to wiodący trend. Dotyczy zarówno populacji dorosłych, jak i młodzieży. Są to procesy silnie zaawansowane i widoczne w tych wymiarach aktywności Polaków, które – z powodów historycznych (wiara narodu) oraz powszechnej kondycji człowieka (doświadczenie zagrożenia, śmierci) – były dotychczas mocno związane z religią, a w których religijność była żywotna. Skłania to do zawieszenia tezy, że w sytuacji traum społecznych zanikająca pobożność Polaków zaczyna odżywać. Do niedawna była ona empirycznie uzasadniona i funkcjonalna w objaśnieniach dotyczących przekształceń katolicyzmu²⁸.

²⁷ M. Bożewicz, *Zmiany religijności Polaków po pandemii*, „CBOS. Komunikat z Badań” 2022, nr 85, s. 2.

²⁸ I. Borowik, *Przemiany religijności w Polsce na tle transformacji w Europie Środkowo-Wschodniej i globalizacji*, w: *Globalny i lokalny wymiar religii. Polska w kontekście europejskim*, red. I. Borowik, A. Górny, W. Świątkiewicz, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2016, s. 11.

Obserwowana transformacja religijności i utracenie przez nią zasadniczej zdolności interpretowania i osławiania trudnych doświadczeń rodzi pytania o jej przyczyny. Zapewne odpowiedzi jest wiele. Tu zostaną przedstawione te, które wydają się mieć charakter podstawowy.

Zasadniczym powodem takiej dynamiki religijności jest to, że życie powszednie Polaków obywateli się dziś bez odniesień transcendentnych. Niewielu z nich odczuwa potrzebę codziennego kontaktu z Bogiem, która byłaby realizowana przez praktyki religijne i zachowanie moralności religijnej. Obojętność religijna dominuje w wielu sektorach codziennej aktywności. Powszechny jest brak zainteresowania zbawieniem i życiem wiecznym. Polacy kierują się ku temu, co jest tu i teraz. Badania nad ich hierarchiami aksjologicznymi jednoznacznie pokazują, że religia (jako wartość nadająca sens życiu) jest rzadziej wybierana niż wartości, których istotą jest relacja z drugą osobą (przyjaźń, udany związek, udane życie rodzinne) i wartości odnoszące się do ich indywidualnych osiągnięć oraz ich doświadczeń (samorealizacja, hobby, przyjemność życia, wysoki status materialny, satysfakcja seksualna). Takie są przekonania mężczyzn i kobiet, które jeszcze do niedawna cechowała silniejsza więź z religią i większy konformizm wobec niej²⁹. Obecnie religia jest marginalizowana, a Polacy cenią indywidualizm, odcinają się od różnorodnych autorytetów, w tym religijnych. Samodzielnie (jedynie na podstawie własnego sumienia) chcą decydować o swoich wyborach i kształcie codzienności³⁰. Źródłem tych orientacji jest rozwijający się od początku lat 90. XX wieku pluralizm społeczno-kulturowy i konsumpcjonizm. Jednocześnie zanikła potrzeba, aby przez religijność wyrażać światopogląd i budować na niej swą tożsamość. Ta rola deklaracji wiary, przynależności do katolicyzmu oraz zbiorowych praktyk religijnych w warunkach pluralizmu społeczno-kulturowego utraciła aktualność.

Powyższe procesy w ocenie socjologów przebiegały w relatywnie szybkim tempie. „To, co krajom zachodnim zajęło lat 50 – od końca II wojny światowej do roku 1989, pojawiło się u nas w ciągu lat dziecięcych”³¹. Religijność Polaków w ciągu pierwszych 15 lat transformacji ulegała przekształceniom, które przede wszystkim polegały na upowszechnianiu się jej selektywności. Nie były to jednak

²⁹ K. Uklańska, *Religia i sens życia młodzieży akademickiej*, „Collectanea Theologica” 2021, nr 3, ss. 194–197.

³⁰ K. Kiciński, *Sumienie jako instancja moralna w świetle teorii i badań*, w: *W poszukiwaniu sensu. O religii, moralności i społeczeństwie*, red. J. Baniak, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2010, s. 167; A. Potocki, *O Kościele także socjologicznie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017, ss. 184–192; J. Baniak, *Religijność i moralność młodzieży polskiej w latach 1956–2018 na tle przemian cywilizacyjnych i społecznych. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych UAM, Poznań 2022, ss. 407–446.

³¹ A. Giza-Poleszczuk, *Brzydkie kaczątko Europy, czyli Polska po czterech latach transformacji*, w: *Zmiana czy stagnacja? Społeczeństwo polskie po czterech latach transformacji*, red. M. Marody, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004, s. 262.

procesy o rewolucyjnym charakterze. Nabrały one większego tempa po 2005 roku, a więc po śmierci papieża Jana Pawła II. Jego osobowość, pontyfikat były jednym z czynników hamujących sekularyzację. Innymi słowy w polskim społeczeństwie są coraz liczniejsze grupy, które nie doświadczyły realnego socjalizmu i nie znały papieża Polaka – impulsów ożywiających religijność.

Kolejnym czynnikiem, który w ostatnich kilku latach zniechęca Polaków do religii, są ujawnione nadużycia seksualne duchownych. Zdemaskowanie poszczególnych przypadków, mechanizmu ich tuszowania (ukrywania przestępców, przrzucanie winy na ofiary, milczenie i zawodowa solidarność duchownych) doprowadziły do spadku zaufania do liderów Kościoła, a w konsekwencji do religii. W 2020 roku 73% studentek powiedziało, że jeżeli w przyszłości będą miały dzieci, to nie zapiszą ich do szkoły prowadzonej przez instytucję religijną, 37% z nich przyznało, że te skandale obniżyły ich religijność³². Natomiast (w badaniach ogólnopolskich) Polki przyznawały, że liderzy Kościoła niewłaściwie (48%) i niewystarczająco (67%) reagują na wykorzystywanie nieletnich przez duchownych, a przez nie Kościół obniża swój autorytet (83%)³³. Rysuje się tu analogiczny scenariusz przemian katolicyzmu, który spełnił się w Irlandii. Tam pedofilia klerykalna i jej ukrywanie przez duchownych były (obok zaawansowanego rozwoju gospodarczego) jedną z zasadniczych przyczyn spadku zaufania do Kościoła i deinstytucjonalizacji religijności³⁴.

Ważną przyczyną (ale i skutkiem) odchodzenia Polaków od religijności są niedostatki w zakresie religijnego wychowania. W warunkach pogłębiającego się pluralizmu społeczno-kulturowego mechanizm kształcenia religijnego przez uczestnictwo w kulturze okazał się нефункциональный. Sprawdzał się w okresie realnego socjalizmu, kiedy standardem kulturowym było wyznawanie katolickiej wiary i realizowanie praktyk religijnych. W warunkach rozwiniętego rynku światopoglądowego ten mechanizm wychowania jest niewystarczający, aby formować trwałe przekonania, zwłaszcza że (to kolejna dysfunkcja wychowania religijnego) polskie rodziny nie angażują się w nie. Nieliczni dbają o formację religijną swoich dzieci. Są to głęboko wierzący. Kształcenie pozostałych przebiega tylko na szkolnych lekcjach religii, a dodatkowo udział w nich (szczególnie w szkołach średnich) spada – w latach 2013–2018 z poziomu 89% do 70%³⁵. Jako metoda formacji są jeszcze niedzielne kazania. Niemniej kaznodzieje (chcąc dostosować ich treść do współczesnej wrażliwości wiernych) nie pokazują w nich religijności

³² W. Klimski, *Extra Ecclesiam nulla salus? Student's trust in the Catholic Church on the Eve of the Women's Strike*, „Przegląd Religioznawczy” 2021, nr 4, s. 56.

³³ A. Głowacki, *Reakcje opinii publicznej na informacje o przypadkach pedofilii wśród księży*, „CBOS. Komunikat z Badań” 2019, nr 88, ss. 12–21.

³⁴ M. Lisak, *Miejsca święte w centrach handlowo-rozrywkowych Dublinia*, w: *Miasto i sacrum*, red. M. Kowalewski, A. M. Królikowska, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2011, s. 101.

³⁵ A. Głowacki, *Reakcje opinii publicznej...*, s. 163.

w perspektywie eschatologicznej, lecz głównie w powszedniej relacji z Bogiem³⁶. A codzienne doświadczenia (poprzez obecność w nich śmierci, cierpienia, niepewności) raczej utrudniają kontakt z Bogiem niż go ułatwiają. Dlatego religijność lansowana w kazaniach nie jawi się jako atrakcyjny i funkcjonalny atrybut nowoczesnego człowieka.

Odchodząc od tych szczegółowych cech lekcji religii i kazań (*de facto* jedynych wykorzystywanych metod wychowania religijnego), trzeba powiedzieć, że statystyczny uczeń, regularnie uczestniczący w niedzielnych mszach św. i w lekcjach religii, partycypuje w tygodniu w formacji religijnej przez około półtorej godziny. Przypada ona na kilkadziesiąt godzin jego pozostałej aktywności, która jest związana z treściami niereligijnymi, kształtującymi jego przekonania.

Przedstawione wyniki badań pokazują także, iż religijność jest nadal popularną cechą Polaków. W 2018 roku najwyższy odsetek wyznawców jakiegóż religii lub członków jakiegoś Kościoła był w Polsce (87,2%), Włoszech (79,1%), Austrii (76,4%), Irlandii (67,8%). Wyraźniejsze różnice odnotowano w zakresie praktyk religijnych realizowanych co najmniej raz w tygodniu (poza ślubami, pogrzebami, świętami). Tu też przodowała Polska (46,1%), Włochy (26,3%), Wielka Brytania (12,3%), Słowenia (12%)³⁷. Nie zmienia to faktu, że wiodącym kierunkiem przekształceń polskiego katolicyzmu jest utrata wiernych. W przyszłości ów trend może zostać zahamowany bądź odwrócony. Wszak w pluralizmie społeczno-kulturowym zasadą funkcjonowania jest wybór. Niewykluczone, że jednostki zaczną wybierać inaczej niż dotychczas i religijność zacznie przeżywać swój renesans.

Literatura

- Baniak J., *Religijność i moralność młodzieży polskiej w latach 1956–2018 na tle przemian cywilizacyjnych i społecznych. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych UAM, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2022.
- Berger P.L., *Święty baldachim. Elementy socjologicznej teorii religii*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 1997.
- Borowik I., *Procesy instytucjonalizacji i prywatyzacji w powojennej Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1997.
- Borowik I., *Przemiany religijności w Polsce na tle transformacji w Europie Środkowo-Wschodniej i globalizacji*, w: *Globalny i lokalny wymiar religii. Polska w kontekście europejskim*, red. I. Borowik, A. Górny, W. Świątkiewicz, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2016.

³⁶ W. Klimski, *Eschatologia na ambonie. Wiara Polaków w rzeczy ostateczne. Studium socjologiczne*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2018, ss. 223–257.

³⁷ Z. Mikołajko, *Jak zmieniła się religijność Europejczyków. Przypadek katolicyzmu*, w: *Polska–Europa. Wyniki Europejskiego Sondażu Społecznego 2002–2018/19*, red. P.B. Sztabiński, D. Przybysz, F. Sztabiński, IFIS PAN, Warszawa 2020, ss. 23, 25.

- Bożewicz M., *Religijność Polaków w ostatnich 20 latach*, „CBOS. Komunikat z Badań” 2020, nr 63.
- Bożewicz M., *Religijność Polaków w warunkach pandemii*, „CBOS. Komunikat z Badań” 2020, nr 137.
- Bożewicz M., *Wpływ pandemii na religijność Polaków*, „CBOS. Komunikat z Badań” 2020, nr 74.
- Bożewicz M., *Zmiany religijności Polaków po pandemii*, „CBOS. Komunikat z Badań” 2022, nr 85
- Cieciela P., *Wyznania religijne w Polsce w latach 2015–2018*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2019.
- Giza-Poleszczuk A., *Brzydkie kaczątko Europy, czyli Polska po czternastu latach transformacji*, w: *Zmiana czy stagnacja? Społeczeństwo polskie po czternastu latach transformacji*, red. M. Marody, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.
- Głowacki A., *Reakcje opinii publicznej na informacje o przypadkach pedofilii wśród księży*, „CBOS. Komunikat z Badań” 2019, nr 88.
- Grabowska M., *Kościół w Polsce – punkt zwrotny*, „Więź” 1990 nr 5–6.
- Grabowska M., *Polski pejzaż religijny – z dalekiego planu*, „CBOS. Komunikat z Badań” 2022, nr 89.
- Kiciński K., *Sumienie jako instancja moralna w świetle teorii i badań*, w: *W poszukiwaniu sensu. O religii, moralności i społeczeństwie*, red. J. Baniak, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2010.
- Klimski W., *Eschatologia na ambonie. Wiara Polaków w rzeczy ostateczne. Studium socjologiczne*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2018.
- Klimski W., *Extra Ecclesiam nulla salus? Student's trust in the Catholic Church on the Eve of the Women's Strike*, „Przegląd Religioznawczy” 2021, nr 4.
- Klimski W., *Religijność w czasach zarazy covid-19*, w: *Między światem realnym a wirtualnym. Mieszkańcy Warszawy w czasie pandemii*, red. S.H. Zaręba; J. Wróblewska-Skrzek, Rys, Poznań 2021.
- König F., Waldenfels H., *Leksykon religii*, Verbinum, Warszawa 1997.
- Krzemiński I., *Solidarność. Projekt polskiej demokracji*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1997.
- Lisak M., *Miejsca święte w centrach handlowo-rozrywkowych Dublina*, w: *Miasto i sacrum*, red. M. Kowalewski, A. M. Królikowska, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2011.
- Majka J., *Historyczno-kulturowe uwarunkowania katolicyzmu polskiego*, w: *Socjologia religii. Wybór tekstów*, red. F. Adamski, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1984.
- Malinowski B., *Dzieła. Magia, nauka i religia*, t. 7, PWN, Warszawa 1990.
- Mariański J., *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1998–1998–2005–2017*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018.
- Mariański J., *Religijność w procesie przemian*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1991.
- Mikołajko Z., *Jak zmieniła się religijność Europejczyków. Przypadek katolicyzmu*, w: *Polska–Europa. Wyniki Europejskiego Sondażu Społecznego 2002–2018/19*, red. P.B. Sztabiński, D. Przybysz, F. Sztabiński, IFIS PAN, Warszawa 2020.
- Piwowarski W., *Przemiany religijności społeczeństwa polskiego w tworzącej się demokracji*, „Ethos” 1992, nr 2–3.
- Potocki A., *O Kościele także socjologicznie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017.

- Sadłoń W., *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia. Dane za rok 2020*, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, Warszawa 2021.
- Ukłańska K., *Religia i sens życia młodzieży akademickiej*, „Collectanea Theologica” 2021, nr 3.
- Ukłańska K., *Życie po życiu. Studium socjologiczne pośmiertnych ról Jana Pawła II*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2018.
- Wnuk-Lipiński E., *Meandry formowania się społeczeństwa obywatelskiego w Europie Środkowej i Wschodniej*, „Chrześcijaństwo–Świat–Polityka” 2007, nr 1.
- Yinger J.M., *Religion, Society and the Individual. An Introduction to the Sociology of Religion*, Mcmillan, New York 1960.
- Zaręba S.H., *Uczestnictwo w kulcie jako kanał komunikacji z sacrum w projekcie płynnej nowoczesności*, w: *Między konstrukcją a dekonstrukcją uniwersum znaczeń. Badania religijności młodzieży akademickiej w latach 1988–1998–2005–2017*, red. S.H. Zaręba; M. Zarzecki, Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, Warszawa 2018.
- Zaręba S.H., Mariański J., *Religia jako wartość w czasie pandemii. Analizy socjologiczne*, „Journal of Modern Science” 2021, t. 1(46).
- Zaręba S.H., Zarzecki M., *Homo consumens, homo eligens, homo creator – procesy fragmentyzacji życia religijnego w zbiorowości młodzieży akademickiej*, w: *Między konstrukcją a dekonstrukcją uniwersum znaczeń. Badania religijności młodzieży akademickiej w latach 1988–1998–2005–2017*, red. S.H. Zaręba, M. Zarzecki, Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, Warszawa 2018.